

Brygida Helbig-Mischewski
Małgorzata Zduniak-Wiktorowicz
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Inne doświadczenia, inna wiedza?
Metodologie narodowe i ponadnarodowe
a uciekający przedmiot badań.
Rozważania na przykładzie bilateralnego projektu
„Narracje pisarek i pisarzy polskiego pochodzenia w Niemczech
po roku 1989”**

Zacznijmy od próby systematyzacji ostatnich pokoleń autorek i autorów interesującej nas prozy, która na przestrzeni kilkudziesięciu lat współtworzy, jak ją nazywamy, polsko-niemiecką historię „literatury w ruchu”.

Magdalena Felixa, Adam Soboczynski, Paulina Schulz, Matthias Nawrath, Alexandra Tobor, Katarzyna Mol, Mariola Bryllowska, Magdalena Parys, Karolina Kuszyk, Agnieszka Dębska, Magdalena Jagielka, Alice Bota, Paul Borkowski i inni – to młodzi, często początkujący autorzy i autorki polskiego pochodzenia, którzy żyją współcześnie w Niemczech. Urodzili się w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku w Polsce lub w Niemczech. Wyniki naszych wstępnych ustaleń wskazują, że ta grupa piszących, praktycznie nieobecna w polskim i niemieckim stanie badań oraz w świadomości czytelników w obu krajach, systematycznie powiększa się o ciekawych twórców i ich wartościowe, w interesującym nas historyczno-literackim kontekście, dokonania.

Janusz Rudnicki, Dariusz Muszer, Natasza Goerke, Artur Becker, Brygida Helbig, Krzysztof Niewrzęda, Leszek Oświęcimski, Iwona Mickiewicz, Artur Szlosarek, Wojciech Stamm, Dorota Danielewicz, Krzysztof Mik, Krzysztof Maria Załuski, czyli urodzeni w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, to z kolei pisarki i pisarze (coraz) lepiej obecni, jeśli chodzi o ich znajomość, wśród polskich i niemieckich badaczy oraz czytelników. Zwykliśmy mówić o nich jako o ostatnich emigrantach (Czapliński, 2013: 9–42), ponieważ wyjeżdżali do Niemiec w latach osiemdziesiątych. Mieszkają w Niemczech lub w Polsce, niekiedy łącząc życie w obu krajach. Oprócz Beckera i Muszera piszą i publikują przede wszystkim w języku polskim. To polszczyzna jest językiem, w których tworzą najważniejsi, a jednocześnie najbardziej znani przedstawiciele tej grupy.

Kolejną grupę tworzą autorzy emigracyjni, którzy opuścili Polskę po wydarzeniach roku 1968, tacy jak Ewa Maria Slaska, Christian Skrzyposzek, Viktoria Korb i Katarzyna Weintraub (urodzeni w latach czterdziestych i pięćdziesiątych) oraz pisarze w podobnym wieku lub starsi: Tadeusz Nowakowski, Witold Wirpsza, Leszek Szaruga, Włodzimierz Odojewski, Adam Zagajewski. Są oni doskonale znani, biograficznie związani z Niemcami, które były końcową lub częściej tymczasową stacją ich wygnania. Charakterystyczną cechą tych ostatnich jest niewątpliwie silna pozycja, jeśli chodzi o znajomość ich biografii oraz twórczości, będącej świadectwem ucieczki z Polski.

Zestawienie nazwisk pod względem wieku, czasu tworzenia oraz dających się wyodrębnić cech literatury i recepcji pokazuje, że w odniesieniu do emigracyjnego wycinka polsko-niemieckiej historii literatury nadal pewną fasadę tworzą twórcy, których pobyt w Niemczech bezdyskusyjnie można określić mianem emigracji (kojarzonej z ucieczką, wygnaniem), a ich samych nazwać przy tym „exulami” (Behring, 2004). Jednym z powodów tej „fasadowej” sytuacji jest z pewnością charakter scalania dwóch obiegu literatury polskiej XX wieku, które rozpoczęło się pod koniec lat osiemdziesiątych. O skutkach tego procesu pisał niedawno Przemysław Czapliński:

[...] kultura emigracyjna jest dostępna w swoich najwybitniejszych osiągnięciach, a zarazem nierozpoznana w swojej codzienności i w zróżnicowaniu; została po większej części zarchiwizowana, ale niekoniecznie przyswojona; istnieje w świadomości społecznej jako wyobrażenie ogromnego dorobku i nie istnieje w stałych praktykach czytelniczych. Oddając sprawiedliwość kilku ośrodkom badawczym i badaczom oraz kilkunastu wydawnictwom, należy powiedzieć, że nastąpiło

scalenie hybrydyczne. Wyraża się ono we współistnieniu niepołączonych ze sobą dwóch historii literatur. Najwybitniejsze dokonania piśmiennictwa krajowego i emigracyjnego zostały włączone w proces historycznoliteracki i kulturowy, lecz ogromna większość dorobku emigracyjnego pozostaje osobna (Czapliński, 2013: 30).

Jednak równoległe z wysiłkami, które zmierzają do pogłębionego scalenia literackich obiegu oraz przywracania oddalonych w czasie dokonań z emigracyjnych peryferii, na przykład z Izraela, „polskiemu centrum”, bardzo blisko, bo po sąsiedzku, na granicy lub w szpagacie między Polską a Niemcami, powstaje twórczość grupy pisarzy i pisarek, którą wymieniliśmy jako drugą. Ta zaś, traktowana jako ogniwo, linia rozwojowa historii polskiej literatury emigracyjnej również bardzo wiele znaczy, jeśli chodzi o najnowsze, odmienne konceptualnie badania nad dziejami rodzimej kultury związanej z emigrowaniem. Twórczość ta, zaczynająca powstawać na przełomie dziewiątej i dziesiątej dekady minionego wieku i w tym samym momencie włączona do tak zwanego głównego nurtu literatury „od teraz tylko krajowej”, dziś, osiągnąwszy dojrzałość i uznanie¹, na nowo i przy uwzględnieniu zachodzących w świecie zmian, podlega scalaniu. Polega to na włączaniu jej w coraz mocniejszy i nośny paradygmat – paradygmat migracji, czyli ten kompleks czynników politycznych, społecznych, kulturowych oraz ich głębokich, globalnych konsekwencji, które służą do opisu kondycji współczesnego człowieka i świata. Eksemigranci, pisarki i pisarze średniego pokolenia, nazywani w Polsce coraz częściej migrantami, zdają się świetnie pasować do tego modelu (Czapliński, 2013: 16–27), za pomocą którego można też wpisywać ową migrującą część literatury polskiej w szerszy, ponadnarodowy kontekst, obecny w wielu literaturach europejskich.

Zatem aktywność zewnętrzna wobec tekstu literackiego – przemieszczanie się pisarek i pisarzy oraz „przepisanie” ich z paradygmatu emigracyjnego w migracyjny – ma świadczyć o tym, że polska „proza w ruchu” przedostaje się w sferę literatury światowej, a dzieje się to poprzez aktualizowanie uniwersalnych problemów, które na poziomie egzystencjalnym i aksjologicznym wiążą się z mobilnością. Dodajmy, że proces ten zachodzi w ramach podwójnego scalania:

¹ Becker został wyróżniony w Niemczech Adelbert-von-Chamisso-Preis. Rudnicki i Helbig znaleźli się w finałowej siódemce prestiżowej nagrody Nike. Goerke, Niewrzęda i Muszer także nominowani byli do ważnych nagród literackich w Polsce.

pierwszy jego wektor skierowany byłby do wewnątrz, a więc zorientowany na kulturę polską, siła drugiego zaś dotyczyłaby łączenia twórczości (e)migrantów z tym, co na zewnątrz, a zatem z kulturowo-literacką przestrzenią funkcjonującą na zasadach charakterystycznych dla procesów migracji.

Przecięcie obu tych kontekstów, z których uwzględnieniem chcemy się przyglądać „literaturze w ruchu”, interesuje nas w wąskim wycinku polsko-niemieckim. Ta perspektywa wciąż ma bowiem bardzo wiele do zaoferowania, jeśli idzie o krytykę kultury polskiej, niemieckiej, ale też sąsiedzkiej (odpowiednio do tego projekt zrzesza badaczy z Polski i z Niemiec, w tym sławistów i germanistów). Powoduje jednak między innymi, że zasygnalizowane zmiany w kategoryzowaniu literatury i jej autorów są bardziej problematyczne, niż gdyby badać je samodzielnie, na przykład tylko w polskim lub tylko niemieckim środowisku naukowym.

Tymczasem inna „emigracyjność”, tak średniego, jak i młodego pokolenia autorów, jest problemem o podstawowym znaczeniu dla uchwycenia ścieżek rozwoju literatury, która powstaje „między Polską a Niemcami” – o ile przyjąć, że kategorie narodowe mają jeszcze uzasadnienie. W projekcie chodzi więc między innymi o wykazanie podobieństw między generacyjnie młodą i średnią grupą piszących, punktów stycznych, ale i przesunięć oraz zmian w zakresie tak zewnętrznych, jak i wewnętrznych czynników towarzyszących tworzeniu (m.in.: środowiska literackie, sposoby pisarskiego funkcjonowania, zastosowanie nowych mediów, język tworzenia, tematyka i problemowy charakter utworów, dominujące elementy tekstowej budowy dzieła). Tym samym celem projektu jest też dopisanie kolejnego rozdziału historii „polsko-niemieckiej literatury z migracyjnym tłem” poprzez niezbędne w tym kontekście systematyczne przebadanie zmian dotyczących kategoryzowania literatury powstającej poza granicami Polski (z perspektywy polskiej), tworzonej przez autorów z *Migrationshintergrund* (optyka niemiecka). Interesuje nas więc podejście charakterystyczne zarówno dla literaturoznawstwa polskiego (prace polonistów, germanistów), jak i niemieckiego (badania sławistyczne, germanistyczne). Do celów projektu, w odniesieniu do stosowanej optyki badawczej, należy więc również negocjowanie oraz połączenie punktów widzenia reprezentowanych przez zrzeszonych w projekcie badaczy i ich środowiska akademickie (polonistyczne, sławistyczne, germanistyczne – tak polskie, jak i niemieckie). Już w punkcie wyjścia do badań okazuje się bowiem,

że sprawą wymagającą negocjacji jest sam status twórczości autorów średniego pokolenia, ale również tych młodych.

W kontekście zasygnalizowanych kwestii wyłaniają się następujące problemy metodologiczne, które zaobserwowałyśmy w toku wstępnych dyskusji, wypracowywania koncepcji oraz planu badań:

1. Przejście od paradygmatu emigracyjnego do migracyjnego w planie metodologii stosowanej w Polsce a operowanie przez badania niemieckie paradygmatem migracji; „polonocentryczne” dążenie do ukazywania linearnego rozwoju historii literatury emigracyjnej oraz zagadnienia związane z tak zwanym dziedzictwem narodowym: pytanie o prawomocność takiego ujęcia w stosunku do twórczości współczesnych migrantów, którzy często nie piszą po polsku.
2. „Uciekający przedmiot badań”: podczas gdy w Niemczech młodych twórców można próbować badać z użyciem kategorii postmigracji², ta sama grupa piszących w polskim stanie badań nie jest w ogóle obecna.
3. Pytanie, w jaki sposób, odchodząc od kategorii ściśle narodowych, opisywać literaturę migrantów polskich w kontekście i jako element literatury światowej (rozumianej za Przemysławem Czaplińskim jako określony sposób czytania, korpus tekstów i zespół charakterystycznych dla nich elementów na planie poetologicznym) (Czapliński, 2014: 13).

Była już mowa o tym, że główny przedmiot badań projektowych – proza młodego pokolenia, a także badawczy kontekst, jaki będzie tworzyć pisarstwo autorów średniego pokolenia – stanowi żywe świadectwo niezwykle istotnego z punktu widzenia rozwoju polskiej i niemieckiej historii literatury, choć dyskusyjnego ustępowania emigracyjności na korzyść migracyjności jako czynnika znaczeniowtwórczego (Klimaszewski, 2001; Klimaszewski, 2002; Trepte, 2001; Helbig-Mischewski, 2013: 161–176; Zduniak-Wiktorowicz, 2014: 80–93). Natomiast jeszcze kilka lat temu pojawiały się w badaniach kategorie wskazujące na przywiązanie ich autorów (starszego i młodszego pokolenia badaczy, np. B. Klimaszewski i J. Klejnocki) do paradygmatu emigracyjnego, przy

² Postmigracja to kategoria odnosząca się w zachodnim stanie badań do tych pisarek i pisarzy, którzy sami nie emigrowali, ale wzrastali w kontekście migracyjnym. Młodzi autorzy polskiego pochodzenia w Niemczech wprawdzie najczęściej wyjeżdżali z Polski jako dzieci, ale podlegali pełnej socjalizacji w kraju osiedlenia. Zob. Yildiz; Geiser 101–111.

jednoczesnej konieczności akcentowania odmiennego charakteru najnowszej literatury (np. duńskiej twórczości Wróblewskiego, amerykańskiej Filipiak, czy „europejskiej” Gretkowskiej). Łącznikami między bogatą szkołą badań nad twórczością emigracyjną a nowymi pracami odnoszącymi się do tekstów emigranckich miały być takie kategorie, jak: post-, semi- czy quasi-emigracja (Zduniak-Wiktorowicz, 2010: 9–33), które jednak nie przyjęły się szerzej ani w praktyce badawczej, ani krytycznej.

Dziś po upływie kilku kolejnych lat obserwujemy właśnie próbę umocnienia w rodzimej metodzie badań nad literaturą, związaną z wyjazdami za granicę, kolejnego paradygmatu, tym razem – migracyjnego, rozpowszechnionego jak wiadomo w innych dyscyplinach i innych krajach, w tym w Niemczech. Przemysław Czapliński we wstępie do nowo wydanego tomu zbiorowego (artykuły z Niemiec i Polski) poświęconego tej problematyce stwierdza: „Niniejsza książka mówi o tym, jak ostatnia fala emigracyjna w literaturze polskiej stała się pierwszą falą migracyjną”, wspierając swoją opinię pomieszczonymi w tomie „diagnozami końca literatury emigracyjnej i początku literatury migracyjnej” (Czapliński, 2014: 5).

To, co w rodzimej teorii ma więc charakter nowości i będzie podlegać dyskusji, w ujęciu badaczy niemieckich i aktywnych w Niemczech jest od dawna – w interesującym nas zakresie – aksjomatem; co więcej – zaczyna przechodzić w swoje kolejne warianty „post”. Christian Trepte, niemiecki sławista, idzie dalej niż na przykład Czapliński, bo w swoich licznych pracach rezygnuje z siatki pojęć emigracja–migracja, wpisując twórczość średniego oraz młodego pokolenia autorów polskiego pochodzenia w Niemczech w przestrzeń eksterytorialną, „uniwersalną przestrzeń nomadów”, czyli obszar indywidualnej swobody, także seksualno-erotycznej, która skłania odautorskie postaci do przemieszczania się lub przynajmniej pisania o nim (Trepte, 2013a: 81–97). Blisko tego podejścia lokuje się też propozycja Brygidy Helbig-Mischewski, by młodych autorów postrzegać jako „ekspertów w dziedzinie edukacji międzykulturowej” (Helbig-Mischewski, 2013: 173–174).

Kolejna ważna obserwacja, którą należy wyprowadzić ze stanu badań, to różnice stanowisk badawczych, jakie obecnie reprezentują polscy i niemieccy badacze. Widać je na przykład w tomie *Poetyka migracji*, w którym uczeni z Niemiec akcentują zagadnienia kulturowej translacji, przekraczającej sferę

dawniejszych uprzedzeń i stereotypów, autorzy z Polski zaś koncentrują się na tematyce związanej z auto- i heterostereotypami (Czapliński, 2013: 9–42). Jeszcze bardziej wyraźnym przykładem inspirujących do badań różnic może być, kluczowy w kontekście naszego projektu, sygnalizowany już stosunek do zasadności stosowania kategorii „emigracji” w odniesieniu do omawianej twórczości średniego i młodego pokolenia piszących. Na przykład polska literaturoznawczyni Inga Iwasiów bardzo ostrożnie podchodzi do ustąpienia emigracyjności jako cechy najnowszej polskiej kultury literackiej, gdyż – jak twierdzi – „Czytając prozę Janusza Rudnickiego, Krzysztofa Niewrzędy, Brygidy Helbig, Huberta Klimki-Dobrzanieckiego i wielu innych, nie mogę przestać stosować kategorii emigracji, muszę tylko pamiętać, iż polityczność teje ma dziś inne oblicze” (Iwasiów, 2012: 215). Co ważne, badaczka odnosi się do twórczości polskojęzycznej. Tymczasem Trepte zwraca uwagę, że to zmiana języka tworzenia również znacząco modeluje i sam kształt literatury powstającej poza Polską, wybór niemieczyny jako języka tworzenia bywa bowiem celowym aktem wyzwolenia się z polskości, rozumianej jako kompleks, ale wpływa też na jej odbiór czytelniczy i badawczy (Trepte, 2013b: 269–285). Z kolei to właśnie niemieckojęzyczność jest cechą twórczości młodego pokolenia autorów, przy czym u większości z nich jest ona naturalną konsekwencją warunków ich socjalizacji. Również twórczość niemieckojęzyczna migrantów polskich średniego pokolenia jest, zwłaszcza w obrębie polskiego literaturoznawstwa, jeszcze słabo zbadana (Hinrichs, 2013).

Przyczyny rozdźwięku między przywołanym tu reprezentatywnie spojrzeniem z Polski i Niemiec na ten sam problem mają z pewnością charakter geokulturowy. W licznych tekstach badaczy niemieckich bowiem pobrzmiewa kontekst Niemiec jako kraju imigracji (Uffelmann, 2003: 277–305; Mende, 2007: 115–126), natomiast Polska to wciąż jednak przede wszystkim kraj, z którego się emigruje, choć i w tym zakresie zachodzą istotne zmiany.

Skoro więc zachodzi potrzeba pytania o konsekwencje przesunięć w kategoryzowaniu twórczości autorów urodzonych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych zarówno w Polsce, jak i w Niemczech, to jak z tej bilateralnej perspektywy analizować młodą, fundowaną przez przemieszczenia, „literaturę w ruchu” (Ette, 2001)? W którym miejscu wykresu zmian w pojmowaniu literatury migracyjnej należałoby umieścić teksty Felixa, Tobor i Soboczynskiego?

Udzielenie odpowiedzi na to pytanie ma istotne znaczenie zarówno w odniesieniu do samej literatury i towarzyszącego jej dyskursu naukowego, jak i do szerokiego kulturowo-społecznego kontekstu, który określa aktualne sposoby funkcjonowania młodych twórców kultury z tak zwanym migracyjnym tłem w nowej rzeczywistości polityczno-społecznej. Tak jak udziałem starszego pokolenia były formacyjne dla niego doświadczenia: wyjazdu z PRL, przełomu demokratycznego, zjednoczenia Niemiec, dla młodych piszących taką funkcję socjalizacyjną miały i mają przede wszystkim doświadczenia globalizacji i swobody ruchu, a co z tym idzie, swobody wyboru tożsamości i norm kulturowych, ekspansji nowych mediów, komunikacji w sieci. To doświadczenie swobody identyfikacji, o którą często upominali się pisarze urodzeni w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych (Glensk), a wyraźnie tematyzowane w zgromadzonym dotąd materiale literackim pisarzy trzydziesto- i czterdziestoletnich, zmusza do namysłu nad kwestiami zasadniczymi dla współczesnej kultury: z czego młodzi piszący budują swoją tożsamość? Czy ma ona wymiar przede wszystkim wsobny, jednostkowy, rodzinny (Zduniak-Wiktorowicz, 2014: 80–93), czy też bierze się z odniesień do kraju, regionu pochodzenia, miasta emigracji/imigracji (Trepte, 2004)? Jakie czynniki poza miejscem i przestrzenią emigracji/imigracji wpływają na kształt ich tożsamości? Czy kultura w rozumieniu tych autorów to dziedzictwo narodowe któregoś z krajów (*Aus-, Einwanderungsland*), kultura lokalna, kultura „tranzytowa” (Adam, 2007) i na innej płaszczyźnie – kultura wysoka, niska, a może subkultura? Czy obecne w ich twórczości poszukiwania tożsamościowe dowartościowują szersze kategorie pochodzenia, na przykład etniczność lub regionalność, czy raczej na pierwszy plan wysuwa się w ich utworach ściśle jednostkowa kategoria płci (Helbig-Mischewski, 2009: 160–172), orientacji seksualnej czy politycznej (Trepte, 2013a: 81–97)?

W najnowszym stanie badań zwraca uwagę fakt, że wymienione identyfikacje intymne traktuje się jako pierwszoplanowe konstytuanty tożsamości, określanej jako hybrydowa, płynna lub „tożsamość pomiędzy” (Bhabha), jako czynniki nowej polityczności bezpośrednio związane z potrzebą większej swobody obyczajowej. Nie sposób w tym kontekście przeoczyć również obecności młodego pokolenia twórców w nowych mediach (m.in. blogi internetowe, Facebook, Twitter), co również bezpośrednio wpływa na rozluźnione traktowanie przez nich kategorii związanych z tożsamością.

Jednak równie ciekawa, a obecna w twórczości młodych autorów, pozostaje sfera nawiązań do przeświadczeń ich poprzedników, autorów urodzonych w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, o trudnościach z wybiciem się na nieemigrację, o których bardzo często świadczy towarzyszące im „niezwykłe poczucie (emigranckiej) obcości” (Gosk, 2013: 119–130). Takie tematyczne kontynuacje, niekiedy bardzo zaskakujące konsekwentnością, widać choćby w najnowszej, ale ciężącej ku tradycyjnej emigranckiej, opowieści o opuszczaniu starego i oswajaniu nowego miejsca (Zduniak-Wiktorowicz, 2014), nawet jeśli stanowi ono „emigrancką heterotopię”, na przykład obóz dla przesiedleńców (Makarska, 2013).

Podjęciu projektowanych badań sprzyja również znaczący fakt, że oto wraz z przesunięciami w zakresie kategoryzowania najnowszej literatury (emigracyjna–migracyjna; Kliems, 2008) na znaczeniu zyskują też i w najbliższej przyszłości będą zyskiwać coraz bardziej te sposoby badania omawianego materiału literackiego, które pytają o możliwości, ale i konsekwencje ponadnarodowego rozumienia literatury (Skwara, 2011: 169–182). Znaczenie prezentowanego projektu ma więc wreszcie polegać też na ustaleniu, czy nowa (autorstwa średniego pokolenia) i najnowsza (wychodząca spod pióra młodych twórców) literatura powstająca w Niemczech w istocie, i w jakim stopniu, dotrzymuje tempa opisanym przez nas zmianom, czy też je wywołuje, i w tym sensie wyprzedza, albo czy może także stanowić rodzaj blokady, oporu wobec dyskursów badawczych, które koncentrują się na dokumentowaniu zjawisk literackiej wielokulturowości i globalizacji. Innymi słowy, znaczenie projektu sprowadza się także do ustalenia kwestii charakteryzującej współczesne, coraz bardziej mobilne społeczeństwa: czy najmłodszy autorzy to pisarze związani z kulturami narodowymi, pisarze transnarodowi, czy może światowi? Z perspektywy badaczy zrzeszonych w projekcie literatura polska i pisana przez autorów z Polski, a dokumentująca doświadczenie migracji, wykracza zdecydowanie poza kategorię literatury narodowej. Porusza problemy egzystencjalne i aksjologiczne, których nie da się ograniczyć do danej kultury, gdyż wiążą się one z mobilnością kulturową. Dostrzeganie potencjału transnarodowości czy światowości tej prozy odsyła nas także do określonych sposobów jej czytania („szczególne zaangażowanie w świat istniejący poza naszym światem”), co w swojej koncepcji literatury światowej podkreśla David Damrosch, w tym też przełamania porządków badawczych – jak dotąd

germanistyczne literaturoznawstwo niemieckie pomija bowiem twórczość migrantów polskiego pochodzenia. Specyficzną światowość badanego przez nas korpusu tekstów chcemy też opisywać, analizując zbiór charakterystycznych elementów z zakresu migracyjnej topiki i poetyki tej prozy. Jednocześnie jednak wstępne ustalenia w odniesieniu do prozy wychodzącej w Niemczech spod pióra pisarzy polskiego pochodzenia pokazują pewną prawidłowość, skonstatowaną również w stosunku do autorów czterdziesto- i pięćdziesięcioletnich, że obok wyraźnych świadectw wygaśnięcia paradygmatu emigracyjnego, i co za tym idzie, jednonarodowego postrzegania własnej domeny artystycznej, wciąż pojawiają się utwory, w których emigracja (również ta dziedziczona po rodzicach) nie chce ustąpić.

Znaczenie badań polegałoby też na stworzeniu przeciwwagi dla obecnie przybywających studiów poświęconych twórczości młodych emigrantów, którzy po roku 2004 wyjechali przede wszystkim na Wyspy Brytyjskie (Uffelmann, 2011). Ostatnią przesłanką skłaniającą do podjęcia opisywanych badań jest wreszcie niedający się przeoczyć fakt, że germanistyczne literaturoznawstwo niemieckie, w którym rozwija się germanistyka interkulturowa (Chiellino, 2007), wciąż nie wykorzystuje twórczości pisarzy polskiego pochodzenia do charakterystycznego dla tego nurtu badań poszerzania i w efekcie przekraczania perspektywy narodowoliterackiej, koncentrując się na reprezentantach innych, mniejszych literatur, na przykład tureckiej i rosyjskiej (Hofmann). Symptomatyczna jest w tym kontekście propozycja Marion Brandt, aby „polsko-niemiecką literaturę”, jak ją badaczka nazywa, czyli wskazywane utwory autorów średniego i młodego pokolenia, włączyć w obieg interkulturowej germanistyki, czytając je zrazu z połączonych perspektyw – postkolonialnej i interkulturowej (Brandt, 2014) – i w kontekście twórczości migrantów innych narodowości zamieszkałych w Niemczech.

Bibliografia

- Adam, Jens, Hans-Joachim Hahn, Lucjan Puchalski, Irena Światłowska, Hrsg. *Transitraum Deutsch. Literatur und Kultur im transnationalen Zeitalter*. Wrocław–Dresden: Neisse, 2007.
- Behring, Eva, Juliane Brandt, Mónika Dózsai, Alfrun Kliems, Ludwig Richter, Hans-Christian Trepte, Hrsg. *Grundbegriffe und Autoren ostmitteleuropäischer Exilliteraturen 1945–1989. Versuch einer Systematisierung und Typologisierung*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2004.
- Bhabha, Homi K. *Miejsca kultury*. Przeł. T. Dobrogoszcz. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- Brandt, Marion. „Deutsch-polnische Literatur aus postkolonialer und interkultureller Perspektive”. *Studia Germanica Gedanensia* 30 (2014): 149–161.
- Chiellino, Carmine. *Interkulturelle Literatur in Deutschland*. Stuttgart–Weimar: Metzler, 2007.
- Czapliński, Przemysław. „Kontury mobilności”. *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*. Red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013.
- . „Literatura światowa i jej figury”. *Teksty Drugie* 4 (2014).
- Damrosch, David. *What Is World Literature*. Princeton: University Press, 2003.
- Ette, Ottmar. *Literatur in Bewegung. Raum und Dynamik grenzüberschreitenden Schreibens in Europa und Amerika*. Weilerswist: Velbrück, 2001.
- Geiser, Myriam. „Die Fiktion der Identität. Literatur der Postmigration in Deutschland und Frankreich”. *Text und Wahrheit*. Hrsg. K. Bär, K. Berkes, S. Eichler. Frankfurt am Main, 2004. 101–111.
- Gosk, Hanna. „My i oni, czyli o (nie)możliwości zostania tubylcem. Metaliterackie pomysły Janusza Rudnickiego oraz Zbigniewa Kruszyńskiego na opowieść o ostatniej fali polskiej emigracji do Europy Zachodniej”. *Poetyka migracji. Doświadczenie granic w literaturze polskiej przełomu XX i XXI wieku*. Red. P. Czapliński, R. Makarska, M. Tomczok. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2013. 119–130.
- Hausbacher, Eva. *Poetik der Migration. Transnationale Schreibweisen in der zeitgenössischen russischen Literatur*. Tübingen: Stauffenburg, 2009.
- Helbig-Mischewski, Brygida. „Emigration als Kastration. Polnische Männerliteratur in Deutschland (Oświęcimski, Niewrzęda, Stamm, Muszer, Rudnicki)”; „Penis

- w opałach. Doświadczenia kastracji i strategii odzyskiwania mocy w literaturze kilku migrantów polskich w Niemczech”. *Teksty Drugie* 6 (2009): 160–172.
- . „Emigration als Kastration. Polnische Männerliteratur in Deutschland (Oświęcimski, Niewrzęda, Stamm, Muszer, Rudnicki)”. *Polnische Literatur in Bewegung. Die Exilwelle der 1980er Jahre*. Hrsg. D. Henseler, R. Makarska. Bielefeld: transcript, 2013. 161–176.
- Hinrichs, Uwe. *Multi Kulti Deutsch. Wie Migration die Deutsche Sprache verändert*. München: C.H. Beck, 2013.
- Hofmann, Michael. *Interkulturelle Literaturwissenschaft. Eine Einführung*. München: W. Fink, 2006.
- Iwasiów, Inga. „Hipoteza literatury neo-post-osiedleńczej”. *Narracje migracyjne w literaturze polskiej XX i XXI wieku*. Red. H. Gosk. Kraków: Universitas, 2012.
- Kliems, Alfrun. „Literatur zwischen national verstandenem Exil und transkulturell begriffener Migration”. *Probleme der Kanon-Konzeptualisierung. Deutsche Beiträge zum 14. Internationalen Slavistenkongress Obrid 2008*. Hrsg. S. Kempgen und a. München: Otto Sagner, 2008. 475–488.
- . „Transterritorial-Translingual-Translokal. Das ostmitteleuropäische Literaturexil zwischen nationaler Behauptung und transkultureller Poetik”. *Literatur und Exil. Neue Perspektiven*. Hrsg. D. Bischoff, S. Komfort-Hein. Berlin–Boston: De Gruyter, 2013. 169–182.
- Klimaszewski, Bolesław, Wojciech Ligęza, red. *Powroty w zapomnienie. Dekada literatury emigracyjnej 1989–1999*. Kraków: Grell, 2001.
- . *Emigracja z Polski po 1989 r.* Kraków: Grell, 2002.
- Makarska, Renata. „Topographie der Emigration. Grenzen und Durchgangslager”. *Polnische Literatur in Bewegung. Die Exilwelle der 1980er Jahre*. Hrsg. D. Henseler, R. Makarska. Bielefeld: transcript, 2013. 133–146.
- Mecklenburg, Norbert. *Das Mädchen aus der Fremde. Germanistik als interkulturelle Literaturwissenschaft*. München: Iudicium, 2008.
- Mende, Rainer. „Zur Verwendung der literaturtheoretischen und migrationspsychologischen Kategorien Ich, Hier und Jetzt bei der Analyse polnischsprachiger Texte aus Deutschland”. *Literatur, Sprache, Kultur und Fremde*. Hrsg. R. Mende, F. Martinek, T. Sikora. Hildesheim: Olms, 2007. 115–126.
- Skwara, Marta. „Stara i nowa komparatystyka literacka”. *Komparatystyka dla humanistów*. Red. M. Dąbrowski. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2011.

- Trepte, Hans-Christian. „Endstation Deutschland? – Stacja końcowa Niemcy? Czyli «Anioły i świnie (nie tylko) w Berlinie»”. *Na chwałę i pożytek nasz wzajemny. Złoty jubileusz Polonicum*. Red. E. Rohozińska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2006.
- . „Alternative Deutschland? Polnische Schriftsteller in Deutschland vor und nach der demokratischen Wende (1989/1990)”. *Fährmann grenzenlos. Deutsche und Polen im heutigen Europa*. Hrsg. B. Helbig-Mischewski, G. Matuszek. Hildesheim: Olms, 2008.
- . „W poszukiwaniu innej rzeczywistości”. *Między językami, kulturami, literaturami. Polska literatura (e)migracyjna w Berlinie i Sztokholmie po roku 1981*. Red. E. Teodorowicz-Hellman, J. Gesche. Sztokholm: Stockholms Universitet, 2013a. 81–97.
- . „Zwischen der Sprachen und Kulturen. Sprachverweigerung, Sprachwechsel und Mehrsprachigkeit von Schriftstellern polnischer Herkunft vor und nach 1989/90”. *Polnische Literatur in Bewegung. Die Exilwelle der 1980er Jahre*. Hrsg. D. Henseler, R. Makarska. Bielefeld: transcript, 2013b. 269–285.
- Uffelman, Dirk. „Konzilianz und Asianismus. Paradoxe Strategien der jüngsten deutschsprachigen Literatur slavischer Migranten”. *Zeitschrift für Slawische Philologie* 2 (2003): 277–305.
- , Joanna Rostek. *Contemporary Polish Migrant Culture and Literature in Germany, Ireland, and the UK*. Frankfurt am Main and o.: Peter Lang, 2011.
- Yildiz, Erol, Marc Hill. *Nach der Migration. Postmigrantische Perspektiven jenseits der Parallelgesellschaft*. Tübingen: transcript, 2014.
- Zduniak-Wiktorowicz, Małgorzata. *Współczesny polski pisarz w Niemczech: doświadczenie, tożsamość, narracja*. Poznań: Wyd. Poznańskie, 2010. 9–33.
- . „«Inny to ten, który właśnie siedzi w aucie»». Prozatorski debiut Alexandry Tobora a nowe pokolenie piszących o Polsce w Niemczech”. *Studia Germanica Gedanensia* 30 (2014): 80–93.

**Different Experiences, Different Knowledge?
National and Transnational Methodologies and the Slipping Research Subject.
Reflections on Example of the Bilateral Project
“Narratives of Writers of Polish Descent in Germany after 1989”**

Summary

The article presents the research project devoted to the literary works of the youngest authors of Polish descent that is immigrant writers who left Poland as children or teenagers and began to write and publish after 1989 in Germany. This group of authors born in the 1970s. and 1980s. (Magdalena Felixa, Sabrina Janesch, Matthias Nawrat, Magdalena Parys, Paulina Schulz, Adam Soboczynski and Alexandra Tobor) barely exists in the minds of Polish and German readers, and it has not been the subject of any research yet. Therefore the research study project, conducted by the authors of the article, aims at a comprehensive description and analysis of the abovementioned writers' works published after 2000. The frame of reference for the research is the writing of the middle generation of Polish writers who were members of the so-called 'last wave of Polish immigration'.

Keywords: comparative literature, national and transnational literature, literature of Polish (im)migrants in Germany

Słowa kluczowe: literatura porównawcza, literatura narodowa i ponadnarodowa, literatura polskich (e)migrantów w Niemczech